

PYOTR PETROVICH IVANOV TADQIQOTLARIDA QORAQALPOQLAR TARIXI

Yarashova Iroda Jamilovna
Jizzax davlat pedagogika
universiteti Tarix fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada rus tarixchisi Pyotr Petrovich Ivanovning qoraqalpoq xalqi tarixini o'rganishdagi ilmiy faoliyati va uning tarixshunoslikka qo'shgan hissasi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida olimning qoraqalpoqlar tarixiga oid asarlari, ayniqsa «Материалы по истории каракалпаков» hamda «Архив хивинских ханов XIX века» nomli tadqiqotlarining ilmiy ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, Ivanov tomonidan foydalanilgan arxiv hujjatlari, rasmiy yozishmalar, diplomatik manbalar hamda ularning qoraqalpoq xalqining XVIII–XIX asrlardagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy tarixini tiklashdagi o'rni tahlil etiladi. Muallifning ilmiy qarashlari zamonaviy tarixshunoslik nuqtai nazaridan baholanib, uning tadqiqotlari qoraqalpoq tarixini o'rganishda muhim manbashunoslik asoslaridan biri ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: P. P. Ivanov, qoraqalpoqlar tarixi, tarixshunoslik, Rossiya arxivlari, Xiva xonligi, Markaziy Osiyo, tarixiy manbalar, arxiv hujjatlari, diplomatik munosabatlar.

Markaziy Osiyo xalqlari tarixini ilmiy asosda o'rganishda XIX asr oxiri va XX asrning birinchi yarmida faoliyat yuritgan rus sharqshunoslari hamda tarixchilarining xizmatlari alohida ahamiyatga ega. Ular tomonidan Rossiya imperiyasi va keyinchalik sovet davrida to'plangan arxiv hujjatlari ilmiy muomalaga kiritilib, mintaqa xalqlarining siyosiy, iqtisodiy va madaniy tarixini yoritishga xizmat qilgan. Ayniqsa, qoraqalpoq xalqi tarixini yozma manbalar asosida tadqiq etishda Pyotr Petrovich Ivanovning ilmiy merosi muhim o'rin egallaydi.

Qoraqalpoq xalqi tarixiga oid yozma manbalar uzoq vaqt davomida kam sonli bo'lib, mavjud ma'lumotlarning aksariyati Rossiya imperiyasi idoralari, diplomatik elchiliklar va Xiva xonligi devonxonasida saqlangan hujjatlarda o'z aksini topgan. Mazkur hujjatlarni tizimli ravishda yig'ish, ilmiy tavsiflash va tadqiqotlarga tatbiq etish borasida P. P. Ivanov katta xizmat ko'rsatdi. U tarixiy manbalarni tanqidiy tahlil qilish usulidan foydalanib, qoraqalpoqlarning siyosiy hayoti, Rossiya bilan munosabatlari, Xiva xonligi tarkibidagi mavqei hamda mintaqadagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni ilmiy jihatdan yoritishga harakat qildi.

P. P. Ivanovning ilmiy ishlari nafaqat qoraqalpoq tarixshunosligining rivojlanishiga, balki butun Markaziy Osiyo tarixini o'rganishga ham muhim hissa qo'shdi. Uning tadqiqotlari natijasida ilgari ilmiy muomalaga kiritilmagan ko'plab arxiv hujjatlari tarixchilar uchun ochildi. Ayniqsa, Xiva xonligi arxiv materiallarining o'rganilishi qoraqalpoqlarning XVIII–XIX asrlardagi siyosiy va iqtisodiy hayotini tiklash imkoniyatini yaratdi.

Mazkur maqolaning maqsadi P. P. Ivanovning qoraqalpoqlar tarixini o'rganishdagi ilmiy faoliyatini tahlil qilish, uning asosiy asarlarining tarixshunoslikdagi o'rnini baholash hamda olim tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan tarixiy manbalarining bugungi tadqiqotlardagi ahamiyatini yoritishdan iborat.

XX asrning birinchi yarmida Markaziy Osiyo tarixini ilmiy asosda o'rganishga salmoqli hissa qo'shgan olimlar orasida Pyotr Petrovich Ivanov alohida o'rin egallaydi.¹ U o'z ilmiy faoliyatini Sharq xalqlari tarixini, xususan, O'rta Osiyo xonliklari va ularning ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotini tadqiq etishga bag'ishlagan.

P. P. Ivanovning ilmiy izlanishlari Rossiya davlat arxivlari, Xiva xonligi devonxonasi hujjatlari, diplomatik yozishmalar hamda rasmiy ma'muriy hujjatlarga tayangan holda olib borildi. Aynan shu jihati uning tadqiqotlarini o'z davrida yaratilgan boshqa ilmiy ishlardan ajratib turadi. Olim tarixiy voqealarni bayon etishda faqat ikkilamchi adabiyotlarga emas, balki birlamchi manbalarga tayanishga alohida e'tibor qaratgan. Natijada uning asarlari yuqori ilmiy ishonchlilikka ega bo'ldi.

¹ <https://arxiv.uz> internet manzili

Ivanovning ilmiy merosida Xiva xonligi tarixiga bag'ishlangan tadqiqotlar muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, XIX asrga oid Xiva xonlari arxiv hujjatlarini ilmiy muomalaga kiritishi tarixshunoslikda muhim voqea bo'ldi. Mazkur hujjatlar orqali Xiva xonligining davlat boshqaruvi, tashqi siyosati, soliq tizimi, savdo aloqalari hamda qoraqalpoqlar, o'zbeklar, qozoqlar va turkmanlarning siyosiy hayotiga oid ko'plab yangi ma'lumotlar aniqlandi.

Qoraqalpoq xalqi tarixini o'rganishda P. P. Ivanovning xizmatlari alohida e'tirof etiladi. U qoraqalpoqlar tarixiga oid tarqoq ma'lumotlarni yig'ib, ularni tarixiy manbalar bilan qiyosiy tahlil qilish orqali ilmiy xulosalar chiqardi. Ayniqsa, Rossiya imperiyasi bilan qoraqalpoqlar o'rtasidagi diplomatik munosabatlar, savdo aloqalari va siyosiy jarayonlarga oid hujjatlarni tizimlashtirishi keyingi tadqiqotlar uchun mustahkam manbashunoslik asosini yaratdi.

P. P. Ivanovning bu kitobi birinchilardan bo'lib qoraqalpoq xalq tarixi haqida yozilgan asar hisoblanadi. Shu vaqtgacha qoraqalpoq va boshqa xalqlar olimlari tomonidan qoraqalpoqlar tarixi bo'yicha bir qancha tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lsa-da, P. P. Ivanovning bu ishi o'sha tadqiqotlarga asos bo'lgan, desak yangilishmagan bo'lamiz.²

P. P. Ivanov o'z asarida qoraqalpoqlarning XVIII–XIX asrlardagi tarixini ochib berishga harakat qilgan. Muallif o'z so'zida shunday deydi: “Hozirgi vaqtda qo'limizda mavjud manbalar orqali faqat XVIII–XIX asrlardagi qoraqalpoqlarning tarixini ochib berish uchun ozmi-ko'pmi darajada yetarli deb hisoblash mumkin, biroq bu materiallarda ham asosan xalqning tashqi siyosiy hayoti yoritilgan, ammo uning o'tmishdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muhim masalalari hali yetarli darajada yoritilmagan.”³

² Sadikov, Abdumumin Isaxovich. XVIII–XIX asrlardagi qoraqalpoqlar tarixiga oid manbalar va ularning tahlil. Maqola. 2025. 216-b.

³ Ivanov P. P. Материалы по истории каракалпаков. Москва, 1935.

P. P. Ivanov “XIX asr Xiva xonlari arxivi” asari orqali qoraqalpoqlarga oid arxiv hujjatlarini birinchi bo‘lib ilmiy tavsiflab, qoraqalpoq tarixini arxiv hujjatlari asosida o‘rganishni boshlab berdi.⁴

Olimning «Материалы по истории каракалпаков» asari qoraqalpoq tarixiga bag‘ishlangan dastlabki fundamental ilmiy tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Mazkur asarda XVIII–XIX asrlarga oid ko‘plab arxiv hujjatlari, elchilik yozishmalari, Rossiya ma'muriy idoralari ma'lumotlari hamda tarixiy hujjatlar jamlangan. Muallif ushbu manbalarni tanqidiy tahlil qilish orqali qoraqalpoq xalqining siyosiy ahvoli, Xiva xonligi bilan munosabatlari, Rossiya bilan diplomatik aloqalari hamda ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga oid muhim ilmiy xulosalarni ilgari surgan.

Inqilobdan oldingi tarixiy adabiyotlarda qoraqalpoqlar haqida faqat bir nechta qisqa lug‘at xarakteridagi qaydlar va ayrim mualliflarning tasodifiy izohlarigina uchraydi. Tadqiqotchilar ixtiyorida bo‘lgan faktik materiallarning nihoyatda kamligiga qaramay, yangi manbalarni jalb etish masalasi ko‘tarilmagan.

Faqat SSSR Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti tomonidan birinchi marta jamoaviy ish amalga oshirildi. Uning vazifasi, bir tomondan, turli nashrlarda tarqoq holda joylashgan materiallarni umumlashtirish va tizimlashtirish, ikkinchi tomondan esa, bir qator birlamchi manbalarni o‘rganib, ulardan ilmiy muomalaga hali kiritilmagan yangi faktik ma'lumotlarni ajratib olishdan iborat edi.⁵

Bu ish natijasida 1935-yilda SSSR Fanlar akademiyasi tomonidan “Qoraqalpoqlar tarixi bo‘yicha materiallar” to‘plami nashr etildi.⁶

Muallif shuningdek, “Qoraqalpoq tarixi ocherklari” mavzuli ishini ham keltirgan. Unda birinchi bo‘lib qoraqalpoqlarning kelib chiqishi, etnografiyasi, Xorazm hududiga joylashuvi, ularning XVII–XIX asrlardagi ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, Qoraqalpoq–Xiva munosabatlari haqida ma'lumotlar berilgan. O‘sha to‘plamda Said Muhammad Rahimxon podsholigi tarixi (1856–1865) mavzusi bilan Muhammad Rizo

⁴ <https://lingvospektr.uz> internet manzili

⁵ Иванов П. П. Новые данные о каракалпаках СВ III М: 1945 Б 59.

⁶ <https://www.academia.edu> internet manzili

Ogahiyning “Gulshani davlat” nomli kitobida qoraqalpolarga oid materiallar tarjimai berilgan.⁷

P. P. Ivanovning yana bir muhim jihati shundaki, u tarixiy hujjatlarni oddiy tavsiflash bilan cheklanmagan. Har bir manbaning yaratilish davri, muallifi, mazmuni va tarixiy ishonchliligini tahlil qilib, ularning ilmiy qiymatini aniqlashga harakat qilgan. Bunday yondashuv zamonaviy tarixshunoslikda manbashunoslik metodining muhim tamoyillaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Bugungi kunda ham Ivanovning ilmiy ishlari qoraqalpoq tarixini tadqiq etayotgan olimlar uchun asosiy manbalardan biri bo'lib qolmoqda. Keyingi yillarda olib borilgan ko'plab ilmiy izlanishlar uning asarlarida keltirilgan hujjatlar va ilmiy xulosalarga tayangan holda amalga oshirilgan. Shu sababli P. P. Ivanov nafaqat qoraqalpoq tarixshunosligining rivojlanishiga, balki Markaziy Osiyo tarixini o'rganish metodologiyasining takomillashishiga ham munosib hissa qo'shgan olim sifatida baholanadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, P. P. Ivanovning qoraqalpoqlar tarixiga oid ilmiy merosi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Uning tadqiqotlari zamonaviy tarixshunoslikda manbashunoslik va arxiv hujjatlari asosida tarixni qayta tiklash metodologiyasining shakllanishiga katta hissa qo'shgan. Ivanov tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan hujjatlar hozirgi tadqiqotchilar uchun ham muhim birlamchi manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Zamonaviy tarixchilar Ivanov ishlarini qayta ko'rib chiqish va yangi arxiv materiallari bilan to'ldirish orqali qoraqalpoq tarixining ayrim jihatlarini yanada chuqurroq yoritmoqdalar. Xususan, uning Xiva xonligi arxivlariga oid ishlanmalari siyosiy tuzum, iqtisodiy munosabatlar va etnik jarayonlarni o'rganishda metodologik asos bo'lib qolmoqda. P. P. Ivanovning qoraqalpoqlar tarixini o'rganishdagi ilmiy faoliyati Markaziy Osiyo tarixshunosligida muhim bosqich hisoblanadi. Uning

⁷ Ivanov P. P. Материалы по истории каракалпаков. Москва, 1935.

asarlarida XVIII–XIX asrlardagi qoraqalpoq xalqining siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayoti arxiv hujjatlari asosida ilmiy jihatdan yoritilgan.

Ivanov tomonidan olib borilgan tadqiqotlar qoraqalpoqlar tarixini alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllantirishga xizmat qildi. U birlamchi arxiv manbalarini ilmiy muomalaga kiritish orqali tarixiy voqelikni xolis va asosli yoritish imkonini yaratdi. Umuman olganda, P. P. Ivanovning ilmiy merosi qoraqalpoq tarixshunosligining rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi va bugungi kunda ham yangi ilmiy tadqiqotlar uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ivanov P. P. Материалы по истории каракалпаков. Москва, 1935.
2. Sadikov, Abdumumin Isaxovich. XVIII–XIX asrlardagi qoraqalpoqlar tarixiga oid manbalar va ularning tahlil. Maqola. 2025. 217-b.
3. <https://lingvospektr.uz> internet manzili
4. Иванов П. П. Новые данные о каракалпаках СВ III М: 1945 Б 59.
5. <https://www.academia.edu> internet manzili
6. <https://arxiv.uz> internet manzili